

K R O N I K K E N

Kritik af den kognitive kapitalisme

af Steen Nepper Larsen

Den nyligt afdøde tyske begrebshistoriker Reinhart Koselleck skriver i nyklassikeren *Kritik und Krise* fra 1959, at kritikken, ifølge Voltaires dugfriske ord fra 1765, var den tiende muse, der skulle fordrive dumheden ("Unsinn") fra denne verden for med tiden at lade "la saine raison" (den rene fornuft) komme til at triumfere. For ca. 250 år siden tegnede fremtidens vederkvægelser sig lyse, lokkende og frigørende, hjulpet vel og ret på vej af den kritiske og oplyste borgers myndige virke.

Siden kritikbegrebets forskellige udgaver spredtes via latin til nationalsprogene i England og Frankrig i 1600-tallet, har der været stillet store forventninger til kritikens opgave og mening. Filosofer, kunstkritikere, oplysningsfolk – og siden hen talrige sociologer og kritiske, såkaldt autonome intellektuelle – har alle taget det store ord i deres mund.

Humanisterne kobledes med Kosellecks ordet kritik til "Urteilsfähigkeit und gelehrte Bildung", d.v.s. til evnen til at fælde domme og den lærde dannelse. Kritik blev dermed primært udfoldet som filologisk præcision i omgangen med klassiske og sakrale tekster. Siden spredtes det vildt eskalerende kritikbegreb for alle vinde, og der opstod en hær af bindestregsord: samfunds-, civilisations-, modernitets-, kultur-, magt- og metafysikkritik etc.

Dagens kapitalisme synes ligefrem at leve af både kritik, kreativitet, viden, tankekraft, fornyelse – og sågar modkultur, hvorfor kritikken synes at være blevet et nyttigt samfundsmæssigt smøremiddel. Tænk bare på RUC's tværvideenskabelige projekt- og problemformuleringspædagogik, opfundet af kritiske, innovative og integrationsduelige 68'ere. Den kan genfindes på forskellige steder som på CBS, i offentlige virksomheder og i store private ingeniørfirmaer. Tænk også på den økonomiske og sociale frisættelse af kvinden, begæret og seksualiteten og kunstproduktionen – eller på selvrealiseringsmantraerne, rockmusikkens store økonomiske potentialer og den anmassende oplevelsesøkonomi. Udtrykt med et par fyndige sentenser af Rune Lykkeberg: "Vor tids kapitalisme er blevet venstreorienteret (...) kapitalismen har taget kritikken fra 1968 til sig", og "Hvis man vil lave kapitalismekritik, må man forstå, at kapitalismen allerede er kritisk..." ("Kapitalismens nye ånd – og gamle spørgsmål", *Information* d. 24.11.2006).

Det særlige ved det moderne – ved moderniteten som epoke og som begreb – er, at kritikken er en integral del af samfundets selvrefleksion. Det moderne må med Habermas' ord fra *Der philosophische Diskurs der Moderne* fra 1985 skabe sine egne normative målestokke for sig selv ud af sig selv – uden at overtage fortidens – overleverede, subs. sakrale – vokabular. Habermas fremhæver filosofiens og sociologiens opgaver som levende samfundskritik, teorikritik og kulturkritik. De er begge teoretiske, praktisk-politiske og offentlige diskussionsbefordrende anliggender.

Allerede Kant vendte den kritiske fornuft mod sig selv i de tre kritikker – og forsøgte på én gang at fremstille og begrebsliggøre kritikernes betingelser, muligheder og grænser.

I Oplysningstiden afbyggedes tabuer – og religiøse dogmer stod for skud. Kritikken spredte sig i alle samfundets porer. Kritikbegrebet giftedes med nøgternhed, videnskabeliggørelse og af-fortryllelse. Ordene og tingene blev koblet fra hinanden og nominalismen bredte sig. Subjektet og objektet bortkoblede fra tidligere tiders snævre favntag og gensidige indfældethed, og jagten gik ind på at gøre erkendelsesteorien sikker ved at ordne og klassificere verdens vrimmel af fænomener via videnskabernes distinkte ydelser. Med Bertrand Russells legendariske ord kom vi ud af “the metaphysical fog” (de metafysiske tågedannelser), der samtidig lod tilhøreren forstå, at vi blev befriet fra fortidens metafysiske f u c k. Kant fastholdt i forordet til *Kritik der reinen Vernunft*, at den kritiske fornufts fordringer (“Herrschaftsanspruch der kritischen Vernunft”) måtte kunne blotlægge sine maksimer i fuld offentlighed, og at den ikke måtte blive for selvkørende og rethaverisk. Det myndige og autonome subjekt måtte have mod til selv at tænke.

Med Marx’ økonomikritiske ideal om at lade fremstillingen af kapitalens logik flyde sammen med kritikken af selv samme tonede et stærkt, men også særdeles vanskeligt-realisérbart program frem i midten af 1800-tallet. Der var tale om kritik uden tilsætning – om realabstraktionsfremstilling og –kritik uden eksternt-moralistiske tilsætninger og krykker. Men der var også tale om et storstilet forsøg på at tænke det hele – om en frygtindgydende omfangslogisk fordring af de største og mest revolutionerende af slagsen. Abstraktionerne af omvendt-hegeliansk karakter udstillede det univers, som historiske forhold og konkrete empiriske forhold måtte tænkes i.

Det har dog aldrig været éntydigt, hvad der var, er eller skulle være kritikens genstand. Kritikken skulle skræve over meget ved ofte både at skulle være en kritik *af*, en kritik *i*, en kritik *med* og en kritik *fra*. Men hvad var dens mål og midler, dens ståsted, normative valør? Hvem var dens subjekt, bærer, agent eller talerør? Havde den et særligt privilegium, en bestemt stil? Filosofiske og videnskabsteoretiske tvivlrådigheder dukkede op. Kan kritikbegrebet komme på højde med den kritisable genstand, og kan det kapitalistiske samfund overhovedet begribes ved sin egen ratio?

Kritik

Ordet *kritik* har græske rødder – bagom de latinske og nationalsproglige vækster. To dimensioner af det forkætrede begreb kan fremhæves: *Krincin* er et verbum, der drejer sig menneskets skelneevne, dets udfoldelse af praktisk bedømmelseskunst og dømmekraft. *Krisis* er et substantiv, der navngiver det afgørende vendepunkt. En patients tilstand er kritisk, når der indtræffer en dramatisk temperaturstigning. *Krisis* handler om domsafgørelse i en vanskelig situation.

Det hører til kritikbegrebets uomgængelige logik, at der via kritik iværksettes adskillelser og sættes forskelle. Kritik er simpelthen evnen til at skelne (“Kritik heißt Unterscheidung”), pointerer Reinhart Koselleck og præciserer,

at kritik er bedømmelseskunst, og at den både kan og må forfines.

“Kritik er bevidstheden om den sammenhæng, man selv står i”. Så enkelt udtrykker Jørgen K. Bukdahl (*Kritiske Tolkninger*, Kbh. 1980) sig. Hermed markeres et for kritikken så væsentligt element af selvrefleksion – og af bevidsthedsmæssig og iagttagelsesmæssig fordoblingskunst.

Kritik trækker på såvel vid som sans for at kunne skelne og dømme i en konkret situation. Kritik er således langt mere end blot at pege fingre af noget, man ikke kan lide, kritik er ikke blot at sige “bvadr”. Kritik er begavet smagsdommeri.

Med en blanding af en ambitiøs og ideel formulering, der ikke er bange for at lyde en smule tautologisk: Kritik er en begrebslig formbestemmelse af det kritisable, og kritik aktiveres af det kritikbehovende. Dermed også hævdet, at kritik ikke blot er en subjektiv opfindelse eller reducérbar til et syrligt temperaments selv- og damesving. Som tankeform aktiveres og fordres kritik ikke mindst, når så forskellige og komplekse fænomener som sprog, verden, samfund, politik – og livet i øvrigt taber i flyvehøjde og bliver til anfægtende og anmassende ansamlinger af grimhed, vold og magt. Kritik bliver til selvkritik, når vi ikke kan udholde at handle mod bedre vidende, og når vi tænker og lever under niveauet. Ideelt set er kritik anti-kynisme og mulighedsåbnende, om end den både kan være syrlig og sarkastisk.

Den kognitive kapitalisme

Stadig flere af os bliver tegn- og vidensarbejdere, sprog- og symbolanalytikere. Vi lever af at flytte, producere og manipulere med tegn, symboler og billeder. Der synes at være sket et dramatisk skred i samfundets produktions- og reproduktionsformer fra slutningen af det 20. århundrede.

Viden fungerer i stigende grad som en skattet, strategisk og uomgængelig produktivkraft og ikke primært som et offentligt gode. Der er kommet endnu flere kognitive varer i omløb, siden Jean-François Lyotard spottede disse i den meget indflydelsesrige lille bog *Viden og det postmoderne samfund* i 1979. Nye tanker og gode idéer bliver guld værd på Børsen, og den såkaldte globalisering medfører en nådesløs kamp om at tiltrække og ansætte de bedste hjerner. På én gang er der en intensiv hang og en tvang til kreativitet og innovation. De menneskelige talenter instrumentaliseres og prissættes.

Den samfundsmæssige værdiskabelse, kapitalvaloriseringen og konkurrenceevnen kommer til at bero på viden som hovedressource og produktiv tændgnist. Det hævder den franske professor i økonomisk videnskab Yann Moulier Boutang fra universitetet i Compiègne i en række skrifter: *Marx in Kalifornien. Der dritte Kapitalismus und die alte politische Ökonomie* (i *Politik und Zeitgeschichte* B.52-53/2001) og i hovedværket *Le Capitalisme cognitif. Comprendre la nouvelle Grande Transformation et ses enjeux* (Amsterdam 2007). Den franske kapitalismekritiker André Gorz i *Wissen, Wert und Kapital. Zur Kritik der Wissensökonomie* (Zürich 2004) er ude i samme samtidsteoretiske ærinde.

Kapitalismen bliver i stigende grad afhængig af de ikke-økonomiske faktorer, der også kaldes eksternaliteterne. Den bliver direkte afhængig af den vidensarbejder, der inkarnerer den attraktive viden og af den sociale Kooperation, hvori den bliver til og udfolder sig. Det levende liv rykker i centrum, ikke fordi kapitalismen elsker sine kreative lønarbejdere; men fordi deres kreative evner og innovative bud bliver uomgængelige. Deraf den stigende interesse for menneskeledelse, for Human Resource Management. Det biopolitiske "materiale", det humane *wetware* er vækstgenererende. Kapitalen gør sig således direkte afhængig af "ting", der afgørende ikke kan kapitaliseres eller produceres, bl.a. af menneskets lyst til at dele sine tanker med andre, dets uforudsigelige hjærne, dets evne til at undre sig og at opfinde, dets begær efter at møde det andet menneske. Det "hele" menneske er kommet på arbejde med hud og hår. Arbejdet er blevet individualiseret, og arbejdskraften er blevet personliggjort. Vi er ikke længere udskiftelige *hands* (ufaglærte arbejdere) som i kapitalismens engelske barndom. Moulrier Boutang pointerer, at den levende viden ikke kan reduceres til noget maskinellet eller gøres identisk med en portion dødt arbejde.

Hver eneste af os stiller os beredvilligt frem med en personlig kompetenceprofil. Vi gør alt for at være unikke på kommando. Vore CVs akkompagnerer vore smagfulde selviscenesættelser. Vi bliver til "Ich A/Gs", som tyskerne spøgefuldt og ærligt udtrykker det. Vi tvinges til frihed og forskellighed og lever i en oxymoron tid. Det er nærmest umuligt at undslå sig kravet om transparens og tendensen til, at alt skal sammenlignes og måles. Vi bliver til hjemmelavede, smagfulde varer, der konstant vurderes, evalueres og kontrolleres. Beredvilligt internaliseres de nye selvledelses- og intimitteknologier. Vi selvevaluerer, selvbeskriver og selvfordobler på ubestemt tid. Der er tale om nærmest naturaliserede og uhyre tids- og ressourcekrævende åbne kammerpil.

Der opstår en række nye modsætninger, for viden er i princippet ikke en begrænset, men snarere en uendelig ressource. Der bliver mere af den, når den bliver delt. Fundamentalt set er viden derfor, ligesom sproget, alles og ingens? Eller rettere: den burde være det.

Kritikkens muligheder

Kritikken i og af den kognitive kapitalisme kommer til at antage en række forskellige former.

For det *første* synes den kognitive kapitalismes logik i glimt at pege ud over denne. Paradoksalt nok spredes og mangfoldiggøres viden, samtidig med at den søges "indhegnet" og privatiseret via fænomener som copyright, patentering, hemmelighedskræmmeri og eksklusivt høje priser. For det *andet* må de vidensarbejdende søge at værne om den på én gang individuelle og samfundsmæssige brugsværdi af viden og ikke blot bidrage til at servicere den stadig mere autistiske økonomis transformation af alt og alle til bytteværdi. For det *tredje* må en vidensarbejder med respekt for sig selv til enhver tid sætte "sa-

gen“ og håndværket højere end selvpromoveringen, den kortsigtede indtjening og firmaets bundlinje. For det *fjerde* er viden meget andet end en vare, og den findes mange andre steder end på markedet. For det *femte* kræver en frisættelse af den samfundsmæssige viden genrejsningen af den myndige, oplyste og nysgerrige borger, der kan se længere end en forbruger og en producent af viden formår. I 1919 skrev Martin Heidegger syrligt om “en mod jeg’et tilbageskuende selvbegloelse”. Denne formulering er mere aktuel end nogensinde som en diagnostisk label på tidsånden. For det *sjette* råber tiden på, at vi lærer decentreringskunsten. Som gådefuldt og tænkende menneskeligt *wetware* erfarer vi dagligt, at vi ikke er ophav til os selv, og at det arbejdsmarked, der tvinger os til selvcentrerethed, ikke er lykkebringende. Således må der til *syvende* og sidst fødes videnspolitiske visioner for en anderledes måde at være til på.¹

Steen Nepper Larsen

E-mail: stla@gnosis.au.dk

Noter

1. Se også Steen Nepper Larsen: “Compulsory creativity – a critique of cognitive capitalism” i Jens Erik Kristensen and Steen Nepper Larsen (eds.): *Cognitive Capitalism – an Anthology*, Cph. 2009 (*in print*) og Jens Erik Kristensen og Steen Nepper Larsen: “Økonomiens metamorfoser og kapitalismens hamskifte”, i tidsskriftet *Kritik* nr. 190, dec. 2008.